

В.Ф. Семенов, О.Л. Михайлюк, В.Д. Олійник

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ

Монографія

За редакцією В.Ф.Семенова

Одеса

2011

Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л., Олійник В.Д.
Міжрегіональні диспропорції та регіональне зростання. Монографія // За
ред. В.Ф.Семенова. – Одеса: Атлант, 2011. - 150 с.

ISBN 978-966-2361-30-8

У монографії висвітлені основні чинники міжрегіональної нерівності (диспропорції), які є наявними в Україні в період переходу до ринку та трансформаційної економіки. Досліджено теоретичні засади просторової організації економіки, з'ясовані основні детермінанти диференціації регіонів, особливості форм і структури диспропорційності, зазначено основні диспропорції щодо перерозподілу економічного потенціалу регіонів, розвитку малого підприємництва, диференціації регіонів України. Запропоновано шляхи пом'якшення міжрегіональної диспропорції та регіонального зростання в Україні.

Рецензенти:

Ковальов В.Г., д.е.н., завідувач кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Одеського державного екологічного університету

Громова О. М., д.е.н., головний науковий співробітник Інституту проблем ринку та еколого-економічних досліджень НАН України

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Одеського державного економічного університету
Протокол №9 від 29 червня 2010 р.

УДК 332.012.2 (477)

ВСТУП.....	4
1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	7
1.1. Теоретичні основи регіонального підходу до проблем економіки.....	7
1.2. Нові концепції регіональної економіки та регіонального зростання	23
1.3. Поняття «регіон» та міжрегіональні соціально-економічні дисбаланси.....	36
2. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДИСПРОПОРЦІЇ УКРАЇНИ.....	43
2.1. Геополітичний вплив на формування міжрегіональної нерівності	43
2.2. Основні причини та обставини міжрегіональних диспропорцій сучасності	55
2.3. Особливості форм і структури диспропорційності розвитку регіонів України	64
2.4. Демографічні (трудові) чинники диференціації регіонів України.....	71
3. ДЕПРЕСИВНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	79
3.1. Критеріальний напрямок вивчення депресивності	79
3.2. Комплексний напрямок вивчення депресивності	82
3.3. Факторний напрямок вивчення депресивності регіонів	96
4. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	109
4.1. Сутність поняття конкурентних переваг	109
4.2. Чинники і методи створення конкурентоспроможності регіону	116
4.3. Конкурентні позиції та шляхи зростання окремих регіонів.....	119
4.4. Технологічні та інституційні чинники конкурентоспроможності	131
4.5. Кластери як інструменти підвищення конкурентоспроможності регіонів	133
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	142
ЛІТЕРАТУРА	147

роботу за кордон, був вищим за середнього по Україні в західних прикордонних регіонах та м. Києві.

Найбільш масові потоки трудової міграції мешканців прикордонних регіонів спрямовані до Росії (37,2%), Польщі (18,7%), Чехії (16,9%), Італії (8,5%), Португалії (3,8%), Угорщини (2,5%), Греції (2,2%), Словаччини (2,0%), Білорусі (1,7%). Загалом на країни Західної і Центральної Європи (включаючи Туреччину і Кіпр) припадає майже 60% загального потоку трудових мігрантів з восьми областей України. Майже 40% українських трудових мігрантів працює в державах СНД і Балтії, на несвропейські країни (США, Канада, Аргентина) припадає ще 1% трудових мігрантів.

Українські трудові мігранти-чоловіки зайняті переважно будівельними роботами. Для вітчизняної робочої сили чоловічої статі будівництво є основною сферою діяльності у всіх країнах, на які припадає хоча б 1,5% загального обсягу континенту (Росія, Польща, Чехія, Білорусь, Угорщина, Португалія). В трьох основних країнах-рецепієнтах у будівництві зайнята найбільша частка чоловіків. З тих, які працюють у Чехії – 88,2%, у Росії цей показник становить 72,8%, у Польщі – 64,6% (з урахуванням осіб, що назвали будівельну діяльність у якості другої чи третьої за важливістю – 80,9%). Серед чоловіків, які працювали в Росії, зафіксована підвищена частка зайнятих на транспорті і в зв'язку – 11,1%. У Польщі 26,1% чоловіків, що прибули з прикордонних регіонів України, працювали в сільському господарстві, при цьому половина означеного контингенту поєднували сільськогосподарську працю з будівництвом.

Галузева структура зайнятості жінок-мігрантів у різних країнах різна залежно від потреб національних економік. Серед жінок, що працюють у Росії, третина зайнята в торгівлі (за наймом) і четверть – у будівництві; серед працюючих у Чехії 45,9% – у громадському харчуванні і 31,5% – у промисловості (переважно легкій та харчовій). У сільському господарстві зайнято дві третини українських жінок, що працюють у Польщі, ще майже 20% виконують роботу домашньої прислуги. Остання сфера діяльності переважає серед українських емігранток, що знаходяться в Італії, причому в якості домашньої прислуги працюють за кордоном переважно жінки середнього і працездатного віку.

Нині особливо гостро постають питання необхідності розробки й реалізації активної державної політики щодо регулювання міграційних процесів в Україні. Усе це потребує глибокого осмислення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків міграції населення, виявлення і визначення їх сучасних домінантних тенденцій, а головне – розробки організаційно-економічного механізму регулювання міграційного руху населення й управління територіальною мобільністю працересурсного потенціалу на макрорівні та рівні регіону в контексті трансформації соціально-економічної системи.

3. ДЕПРЕСИВНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Критеріальний напрямок вивчення депресивності

Згідно Закону України депресивним вважається «регіон, в якому протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту (ВРП) (до 2004 року – обсягу валової доданої вартості) на одну особу є найнижчим». Тому проведемо групування регіонів за даним показником, з цією метою на основі статистичних даних визначимо середні показники ВРП на 1 особу за останні 5 років регіонів України. Під регіонами ми розуміємо 24 області та АР Крим.

Подальше дослідження з визначення депресивних регіонів ставить проблему встановлення граничного рівня відхилення від пересічного показника ВРП на 1 особу по країні. Передбачається, що депресивні регіони визначатимуться Кабінетом Міністрів України «у ручному режимі». Означений підхід може мати суб'єктивний характер, і склад груп депресивних регіонів може істотно змінюватись.

Якщо до визначення депресивності регіонів підходити з європейських позицій [71, с.132] (межа депресивності – 75% від загальнодержавного значення ВРП на душу населення), то в Україні налічується 15 депресивних регіонів: Львівський, Миколаївський, Івано-Франківський, АРК, Сумський, Черкаський, Чернігівський, Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Вінницький, Хмельницький, Херсонський, Житомирський, Закарпатський, Тернопільський, Чернівецький регіони, що становить 55% від їх загальної кількості або 64% відносно областей та АРК (табл. 3.1).

Таблиця 3.1
Визначення депресивних регіонів за підходом ЄС

Регіони за рангом розподілу середнього значення ВРП на 1 особу	Розподіл середнього значення ВРП на 1 особу	За підходом ЄС	
		% до загальнодержавного значення	Визначення депресивних та недепресивних регіонів
Україна	9777	100	
			недепресивні:
Донецький	12902	132	
Дніпропетровський	12536,6	128	
Полтавський	11755,6	120	
Запорізький	11104	113	
Харківський	9650	98	
Київський	9157,8	94	
Одеський	9019,6	94	

Луганський	8362,8	86	
Миколаївський	8101	83	
Львівський	8179,2	72	депресивні:
Івано-Франківський	6865,4	70	
АР Крим	6743,8	69	
Сумський	6679,6	68	
Черкаський	6676,6	68	
Чернігівський	6639,2	68	
Кіровоградський	6483,4	66	
Рівненський	6396	65	
Волинський	6300,6	64	
Вінницький	6137,4	63	
Хмельницький	5954,6	61	
Херсонський	5682,4	58	
Житомирський	5629,2	58	
Закарпатський	5569,2	57	
Тернопільський	4837,8	49	
Чернівецький	4806,6	49	

Результати дослідження викликають низку питань про кількісний склад групи та значну відмінність в рівні їх розвитку. Беручи до уваги досвід країн ЄС, необхідно усвідомлювати, що він не завжди є прийнятним для України через відмінності адміністративно-територіального устрою [26, с. 27]. Об'єктом дослідження є області і АРК. В іншому підході для визначення депресивних регіонів пропонується при розрахунку середнього значення ВРП на 1 особу для України виключити з одного боку об'єм ВРП м. Києва та м. Севастополя з загального обсягу ВВП країни та з іншого боку – кількість населення м. Києва та м. Севастополя з загальної кількості населення України. Середнє значення ВРП на 1 особу для країни (за останні 5 років) після відповідних обчислень становить 8619 грн. В подальшому відносно цієї величини, яку приймаємо за 100%, проводимо обчислення для кожного регіону у % (табл. 3.2).

Станом на 2007 р. депресивними регіонами слід вважати Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Вінницький, Хмельницький, Херсонський, Житомирський, Закарпатський, Тернопільський, Чернівецький. За даним підходом кількість депресивних регіонів зменшилась майже вдвічі, соціально-економічні «портрети» регіонів даної групи є більш-менш однотипними, визначена група депресивних регіонів співпадає з результатами подібних досліджень інших науковців.

Таблиця 3.2
Визначення депресивних регіонів за альтернативним підходом

Регіони за рангом розподілу середнього значення ВРП на 1 особу	Розподіл середнього значення ВРП на 1 особу	% до загальнодержавного значення	Визначення депресивних та недепресивних регіонів	Рівень розвитку регіонів за ВРП на 1 особу
Україна *	8619	100		
			Недепресивні:	
Донецький	12902	150		високий
Дніпропетровський	12536,6	145		
Полтавський	11755,6	136		достатньо високий
Запорізький	11104	129		
Харківський	9650	112		
Київський	9157,8	106		середній
Одеський	9019,6	105		
Луганський	8362,8	97		
Миколаївський	8101	93		
Львівський	8179,2	82		
Івано-Франківський	6865,4	80		
АРК	6743,8	78		нижчий за середній
Сумський	6679,6	78		
Черкаський	6676,6	77		
Чернігівський	6639,2	77		
Кіровоградський	6483,4	75	депресивні	низький
Рівненський	6396	74		
Волинський	6300,6	73		
Вінницький	6137,4	71		
Хмельницький	5954,6	69		
Херсонський	5682,4	66		
Житомирський	5629,2	65		
Закарпатський	5569,2	65		
Тернопільський	4837,8	56		кризовий
Чернівецький	4806,6	56		

• Середнє значення по Україні розраховано автором

Крім того, в чистому вигляді дослідження регіональної депресивності за душевим ВРП – не популярне серед науковців, тому на основі даних середнього значення ВРП на 1 особу за принципом *min-max* (значення в групі регіонів мають бути мінімально відмінними і максимально відрізнятись за групами) було проведено *групування регіонів*. Це групування приймається за еталонне. Будь-які методи оцінки рівня депресивності потребують верифікації з метою оцінки більшої-меншої достовірності отриманого розподілу.

До складу 1 групи з *високим рівнем розвитку* увійшли високорозвинені індустріальні регіони – Донецький та Дніпропетровський. *Достатньо високий рівень розвитку* в Полтавському, Запорізькому, Харківському регіонах, які утворюють другу групу. Київський, Одеський, Луганський, Миколаївський, Львівський, Івано-Франківський регіони мають *середній рівень розвитку* і віднесені до третьої групи. Наступну, четверту групу *нижче середнього рівня розвитку* складають АРК, Сумський, Черкаський, Чернігівський. регіони. Кількісно найбільшою (8 областей) є п'ята група регіонів *низького рівня розвитку*, до складу якої увійшли такі депресивні регіони як Кіровоградський, Рівненський, Волинський, Вінницький, Хмельницький, Херсонський, Житомирський та Закарпатський. Тернопільський та Чернівецький депресивні регіони мають найнижчий рівень розвитку за ВРП на 1 особу і утворюють шосту групу *кризового рівня розвитку*.

Дані табл. 3.1., за допомогою програми MapInfo, наносимо на карту групи регіонів за ступенем розвитку відносно душевого ВРП (рис. 3.1.)

3.2. Комплексний напрямок вивчення депресивності

Критичні зауваження багатьох науковців, щодо показника визначення депресивних регіонів, тобто ВРП на 1 особу, який характеризує лише економічний бік розвитку регіону спонукає до дослідження регіональної депресивності на основі комплексу різнопланових показників.

Спираючись на нормативно-правову базу (Закон України), огляд наукових джерел, існуючі статистичні бази даних, формуємо максимально широку систему показників.

Враховуючи дію суспільно-географічних факторів в розвитку депресивності, обираємо *блок суспільно-географічних показників*. До його складу увійшли: транспортно-географічний потенціал регіону, природно-ресурсний потенціал – регіони країни мають, в основному, різноманітний та досить потужний природно-ресурсний потенціал (ПРП), який визначає галузеву і територіальну структуру та щільність населення. Суспільно-географічний блок включає в себе як часто вживані в дослідженнях показники – щільність населення, природно-ресурсний потенціал, так і менш поширений транспортно-географічний потенціал регіону.

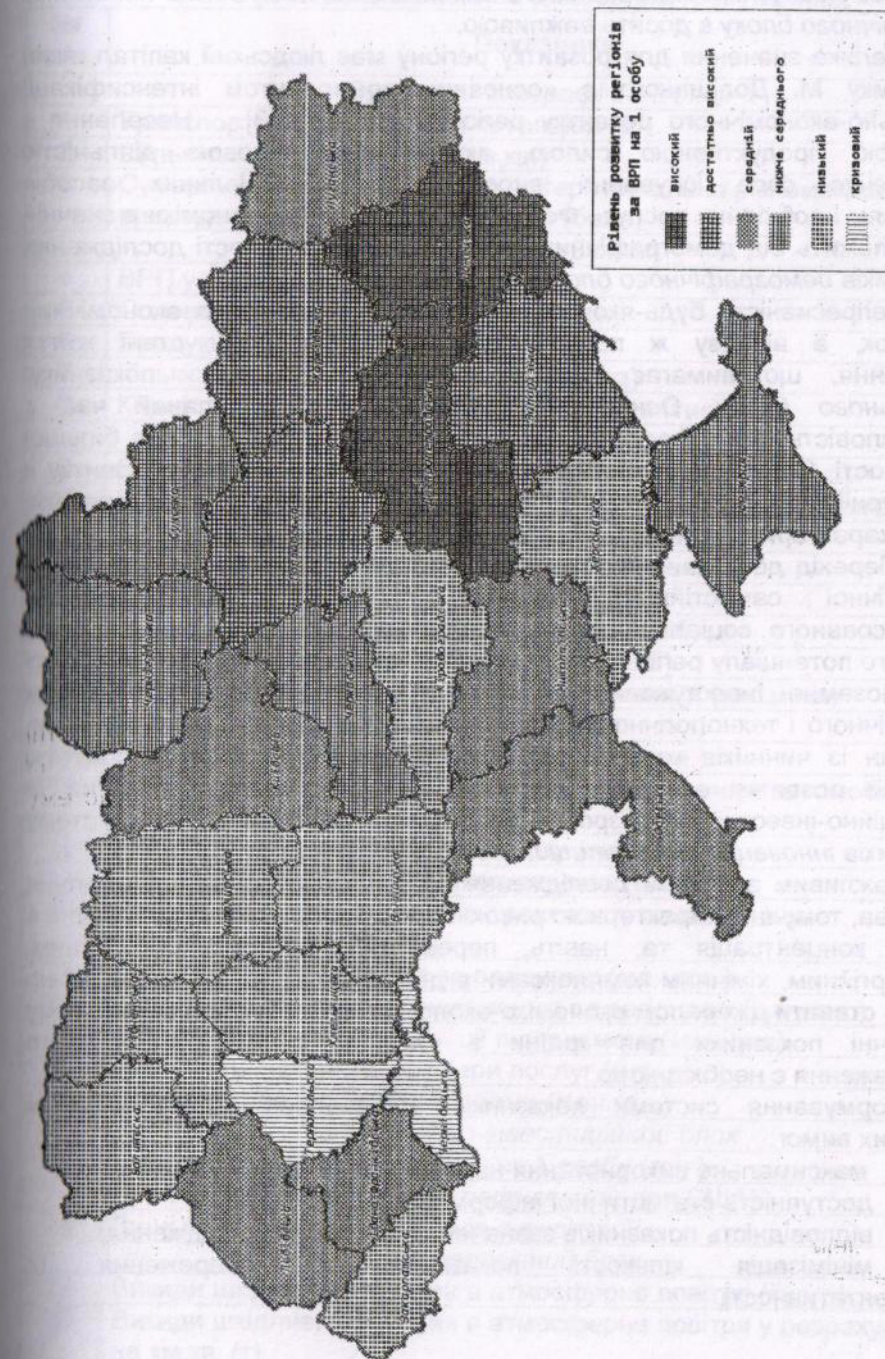

Рис. 3.1 Рівень розвитку регіонів за ВРП на 1 особу

Основою розвитку регіону є економіка, яка представлена в основному галузями матеріального виробництва, тому низка показників економічного блоку є досить важливою.

Велике значення для розвитку регіону має людський капітал, який на думку М. Долішнього є «основним компонентом інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів...»[21, с. 23]. Населення є активною продуктивною силою, яка своєю трудовою діяльністю забезпечує своє існування виробництвом матеріальних засобів наданням необхідних послуг. Формування і розвиток економіки в значній мірі залежить від демографічних складових й необхідності дослідження показників демографічного блоку.

Депресивність будь-якого рівня впливає не лише на економічний розвиток, а відразу ж позначається на соціальному стані життя населення, що вимагає включення до дослідження показників соціального блоку. Основою економіки країни на даний час є промисловість, але сфера послуг з кожним роком набуває все більшої значимості. Сфера послуг має стати пріоритетним напрямом розвитку в структурній перебудові регіонів, тому включення відповідних показників може характеризувати певний етап цієї перебудови на регіональному рівні. Перехід до розвинених ринкових відносин передбачає посилення економічної самостійності регіонів, створення умов для їх збалансованого соціально-економічного розвитку. Окрім використання наявного потенціалу регіонів, важливим моментом є інвестування, в тому числі іноземне. Інвестування в усьому світі визнане провідним фактором економічного і технологічного зростання могутності регіонів та держави. Як один із чинників модернізації економіки, затверджено пріоритетні напрями розвитку економіки регіонів, де поставлено акцент на їх інноваційно-інвестиційне зростання. Тому включення в систему показників інноваційно-інвестиційного блоку є цілком виправданим.

Важливим аспектом дослідження на сучасному етапі є екологічна складова, тому що характерною рисою виробничого комплексу України є висока концентрація та, навіть, перевантаження гірничо-добувним, металургійним, хімічним комплексами в деяких регіонах, які періодично можуть ставати джерелом економіко-екологічної напруги або кризи. Тому екологічні показники для країни з високим рівнем техногенного навантаження є необхідністю.

Формування системи показників відбувалось з дотриманням основних вимог:

- максимальне використання наявної інформації;
- доступність статистичної інформації;
- відповідність показників зазначеним аспектам дослідження;
- мінімізація кількості показників та збереження їх репрезентативності.

Таблиця 3.3.
Система показників за змістовним групуванням

№ п/п	Показники
<i>Суспільно-географічний блок</i>	
1	Транспортно-географічний потенціал (б)
2	Щільність населення (осіб/км.кв.)
3	Сумарний потенціал ресурсів 1 (територіальна різноманітність природно-ресурсного потенціалу) (бали)
<i>Економічний блок</i>	
4	ВРП у розрахунку на 1 особу (грн.)
5	Основні засоби за регіонами (млн.грн.)
6	Продукція с/г за регіонами (млн.грн.)
7	Кількість діючих с/г підприємств (усього)
8	Кількість малих підприємств за регіонами (тис.)
<i>Демографічний блок</i>	
9	Загальний коефіцієнт природного приросту (на тис. нас.)
10	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року (на 1 тис. народжених)
11	Міждержавна міграція населення за регіонами
12	Міжрегіональна міграція населення за регіонами
<i>Соціальний блок</i>	
13	Безробіття населення за регіонами (тис.осіб)
14	Витрати населення за регіонами (тис. осіб)
15	Введення в експлуатацію житла за регіонами (тис.м.кв.)
16	Кількість лікарів за регіонами (на 10 тис. нас.)
17	Середньомісячна номінальна зар.плата (грн.)
18	Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями (на тис.нас.)
19	Зайнятість населення за регіонами (тис. осіб)
<i>Інфраструктурний блок</i>	
20	Вантажообіг автомобільного транспорту за регіонами (млн.грн./тис.км.)
21	Обсяги експорту товарів за регіонами (млн.грн.)
22	Обсяги послуг наданих населенню за регіонами (млн.грн.)
23	Обсяг реалізованої продукції підприємств (млн.грн.)
24	Діяльність підприємств сфери послуг (млн.грн.)
25	Оптовий товарообіг за регіонами (млн.грн.)
<i>Інноваційно-інвестиційний блок</i>	
26	Інвестиції в основний капітал на 1 особу (грн.)
27	Прямі іноземні інвестиції в регіони (млн.дол.США)
28	Вищі навч. заклади 3-4 рівнів акредитації
<i>Екологічний блок</i>	
29	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (тис.т.)
30	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на км.кв. (т)

Таким чином, в результаті змістовного групування показників суспільно-географічний блок містить 3 показники замість 9. Економічний, демографічний, інноваційно-інвестиційний блоки мають по 5, 4, та 3 показники до попередніх 5, 4, 8, соціальний – 7 показників, інфраструктурний – 6 показників та екологічний 2 показника до попередніх 12, 8 та 3 показників.

• Наступним методом відбору більш інформаційних показників є *кореляційний аналіз*. Подальше агрегування системи показників здійснюється методом порівняння значення кожного показника з душевим ВРП. Для цього методом кореляційного аналізу оцінюємо статистичний зв'язок між регіональним розподілом даного показника і душевого ВРП. Робоча гіпотеза: ті показники, які мають високий зв'язок з душевим ВРП є більш значимими і навпаки, аж до таких, які можна не враховувати в подальших дослідженнях.

• *Варіаційний аналіз* яляє собою порівняння результатів обчислення відносного розмаху варіації (РВ), який визначається за формулою: $PB = \frac{x_{max}}{x_{min}}$, де x_{max} і x_{min} – відповідно найбільше і найменше значення показника в регіонах. Робоча гіпотеза методу така: чим більший відносний розмах варіації, тим більш значущим є обраний показник. Беручи до уваги результати обчислень, керуючись логічним аналізом, досвідом інших науковців, визначено кінцевий варіант системи показників. Генералізована система показників має наступний вигляд (табл. 3.4)

Таблиця 3.4

Генералізована система показників

№п/п	Показники
<i>Суспільно-географічний блок</i>	
1	Щільність населення
<i>Економічний блок</i>	
2	ВРП у розрахунку на 1 особу (грн.)
3	Основні засоби за регіонами (грн.)
<i>Демографічний блок</i>	
4	Міждержавна міграція населення за регіонами
<i>Соціальний блок</i>	
5	Витрати населення за регіонами (тис.)
6	Зайнятість населення за регіонами (тис.)
<i>Інфраструктурний блок</i>	
7	Обсяги експорту товарів за регіонами
8	Оптовий товарообіг за регіонами (млн.грн.)
<i>Інноваційно-інвестиційний блок</i>	
9	Інвестиції в основний капітал на 1 особу (грн.)
<i>Екологічний блок</i>	
10	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (тис.т.)

Подальше групування регіонів здійснюється за двома напрямками: за повним переліком показників та генералізованим.

• *Групування регіонів за повним переліком показників* виступає як багатомірна діагностика соціально-економічного, екологічного, демографічного, інноваційно-інвестиційного стану регіону та визначення його положення у багатовимірному ознаковому просторі.

Це дослідження має на меті групування регіонів, враховуючи при цьому максимальну кількість показників (без агрегування, крім змістовного). Ці показники за формулами 1 та 2 були стандартизовані і приведені за формулою 3 до інтегрального показника, на основі якого проведено групування регіонів за повним переліком показників таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Групування регіонів за повним переліком показників

Регіон	Інтегральний показник	Межі груп	Регіони
АРК	0,45	більше 0,65	Донецький
Вінницький	0,32		Дніпропетровський
Волинський	0,21	0,60-0,65	Харківський
Дніпропетровський	0,68	0,5-0,6	Одеський
Донецький	0,71		Львівський
Житомирський	0,24	0,4-0,5	Київський
Закарпатський	0,29		Запорізький
Запорізький	0,46		АРК
Івано-Франківський	0,3	0,3-0,4	Луганський
Київський	0,49		Полтавський
Кіровоградський	0,22		Вінницький
Луганський	0,39		Івано-Франківський
Львівський	0,52		Черкаський
Миколаївський	0,26	0,2-0,3	Закарпатський
Одеський	0,58		Миколаївський
Полтавський	0,37		Хмельницький
Рівненський	0,22		Житомирський
Сумський	0,22		Чернігівський
Тернопільський	0,19		Кіровоградський
Харківський	0,63		Рівненський
Херсонський	0,22		Сумський
Хмельницький	0,25		Херсонський
Черкаський	0,3		Волинський
Чернівецький	0,19	Менше 0,2	Тернопільський
Чернігівський	0,24		Чернівецький

Результат групування регіонів за повним переліком показників, зцілому, співпадає з висновками досліджень інших вітчизняних науковців. Порівняно з критеріальним підходом, спостерігається ідентичність першої (Донецький, Дніпропетровський регіони) і останньої (Тернопільський, Чернівецький) груп. Щодо позицій інших регіонів, то значна кількість багатоаспектних показників змінила їх рейтинг, але загальна логічність групування зберігається (рис. 3.2).

Першу групу регіонів з *найвищим рівнем депресивності* складають Чернівецький та Тернопільський. Інтегральний показник становить менше 0,2. Для регіонів цієї групи характерні найменші значення для показників-стимуляторів та найбільші значення для показників-дестимуляторів. Кількісно найбільшою є друга група регіонів з *високим рівнем депресивності*, до складу якої увійшли Волинський, Херсонський, Сумський, Рівненський, Кіровоградський, Чернігівський, Житомирський, Хмельницький, Миколаївський та Закарпатський регіони. Інтегральний показник в групі коливається в межах 0,21 (Волинський регіон) – 0,29 (Закарпатський регіон). Ці групи регіонів становлять практично половину території країни, в основному є периферійними та утворюють досить великий ареал.

До групи з високим рівнем депресивності увійшли всі області Поліського економічного району по дві області з Карпатського, Південного та Подільського економічних районів, Сумська область Східного та Кіровоградська область Придніпровського економічних районів

Відносно високий рівень депресивності спостерігається в третій групі регіонів – Луганському, Полтавському, Івано-Франківському, Вінницькому та Черкаському. *Середній рівень депресивності* з інтегральним показником в межах 0,45-0,49 спостерігається в АРК, Запорізькому та Київському регіонах, які формують четверту групу. У Львівському та Одеському регіонах п'ятої групи *відносно низький рівень депресивності*. Інтегральний показник в цій групі зростає до 0,58. *Низький рівень депресивності* в Харківському регіоні – шоста група (інтегральний показник – 0,65), з яким межують Дніпропетровський та Донецький регіони сьомої групи, які мають *найнижчий рівень депресивності* і утворюють невеликий ареал на сході країни, характеризуються найвищими показниками інтегрального показника.

• Групування регіонів за генералізованою системою показників (табл. 3.6.).

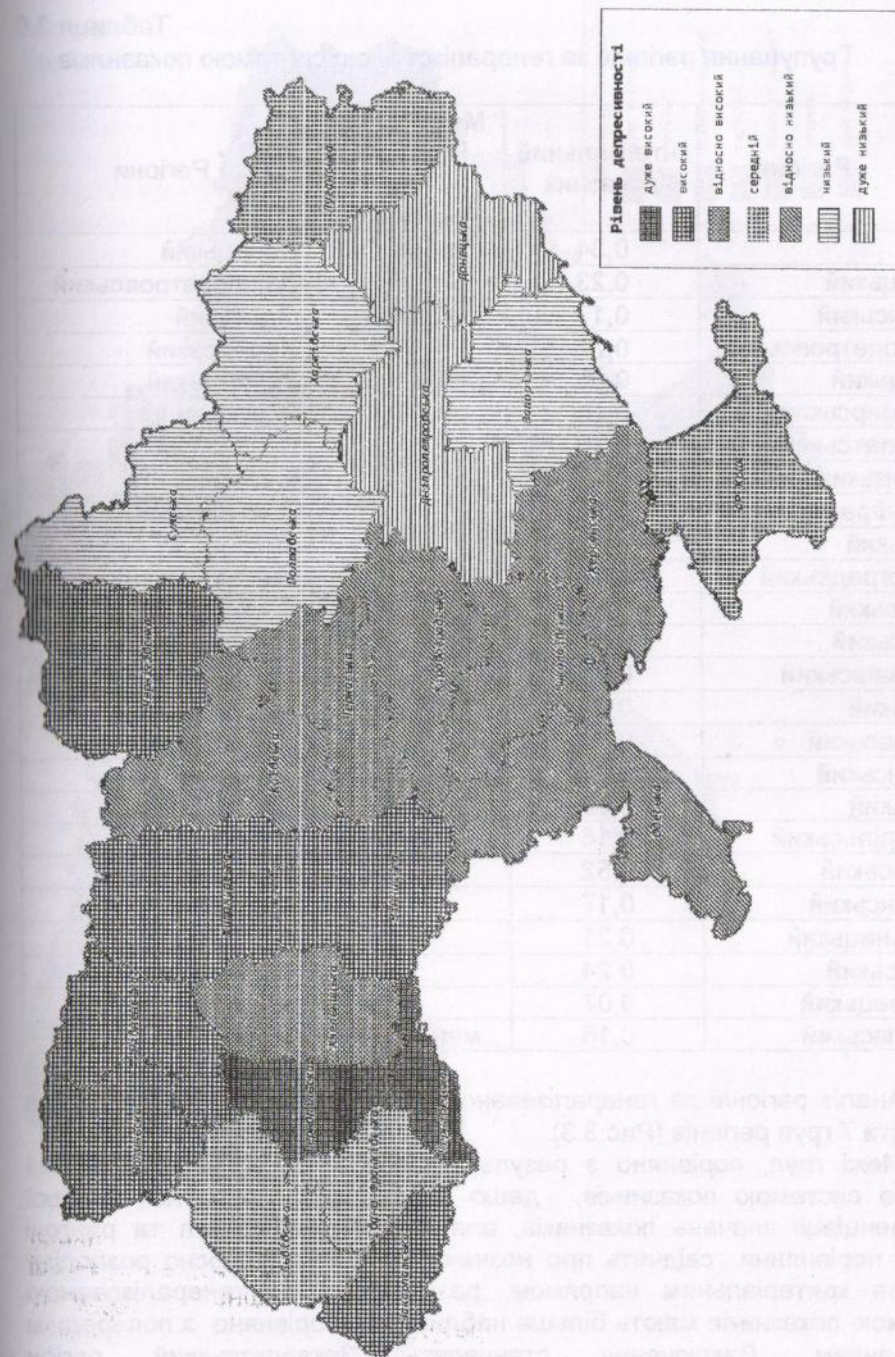

Рис. 3.2 Рівень депресивності регіонів за повною системою показників

Таблиця 3.6
Групування регіонів за генералізованою системою показників

Регіони	Інтегральний показник	Межі груп за інтегральним показником	Регіони
АРК	0,34	більше 0,6	Донецький
Вінницький	0,23		Дніпропетровський
Волинський	0,17	0,5-0,6	Одеський
Дніпропетровський	0,71		Харківський
Донецький	0,86	0,4-0,5	Запорізький
Житомирський	0,18	0,3-0,4	Львівський
Закарпатський	0,20		Луганський
Запорізький	0,41		Київський
Івано-Франківський	0,23		Полтавський
Київський	0,37		АРК
Кіровоградський	0,17	0,2-0,3	Миколаївський
Луганський	0,38		Черкаський
Львівський	0,39		Вінницький
Миколаївський	0,25		Івано-Франківський
Одеський	0,52		Хмельницький
Полтавський	0,36	0,1-0,2	Закарпатський
Рівненський	0,18		Сумський
Сумський	0,19		Житомирський
Тернопільський	0,16		Рівненський
Харківський	0,52		Волинський
Херсонський	0,17		Кіровоградський
Хмельницький	0,21		Херсонський
Черкаський	0,24		Чернігівський
Чернівецький	0,07		Тернопільський
Чернігівський	0,16	менше 0,1	Чернівецький

Аналіз регіонів за генералізованою системою показників дозволив виділити 7 груп регіонів (Рис.3.3).

Межі груп, порівняно з результатами комплексного напряму за повною системою показників, дещо змінилися в результаті більшої диференціації значень показників, але якісний склад груп та рангові оцінки порівняння свідчать про незначну різницю. Відносно розподілу груп за критеріальним напрямом, результати за генералізованою системою показників мають більше наближення порівняно з попереднім групуванням. Виключення становлять Закарпатський регіон (підвищення рейтингу на 7 рангів) та Полтавський (зниження рейтингу на 6 рангів).

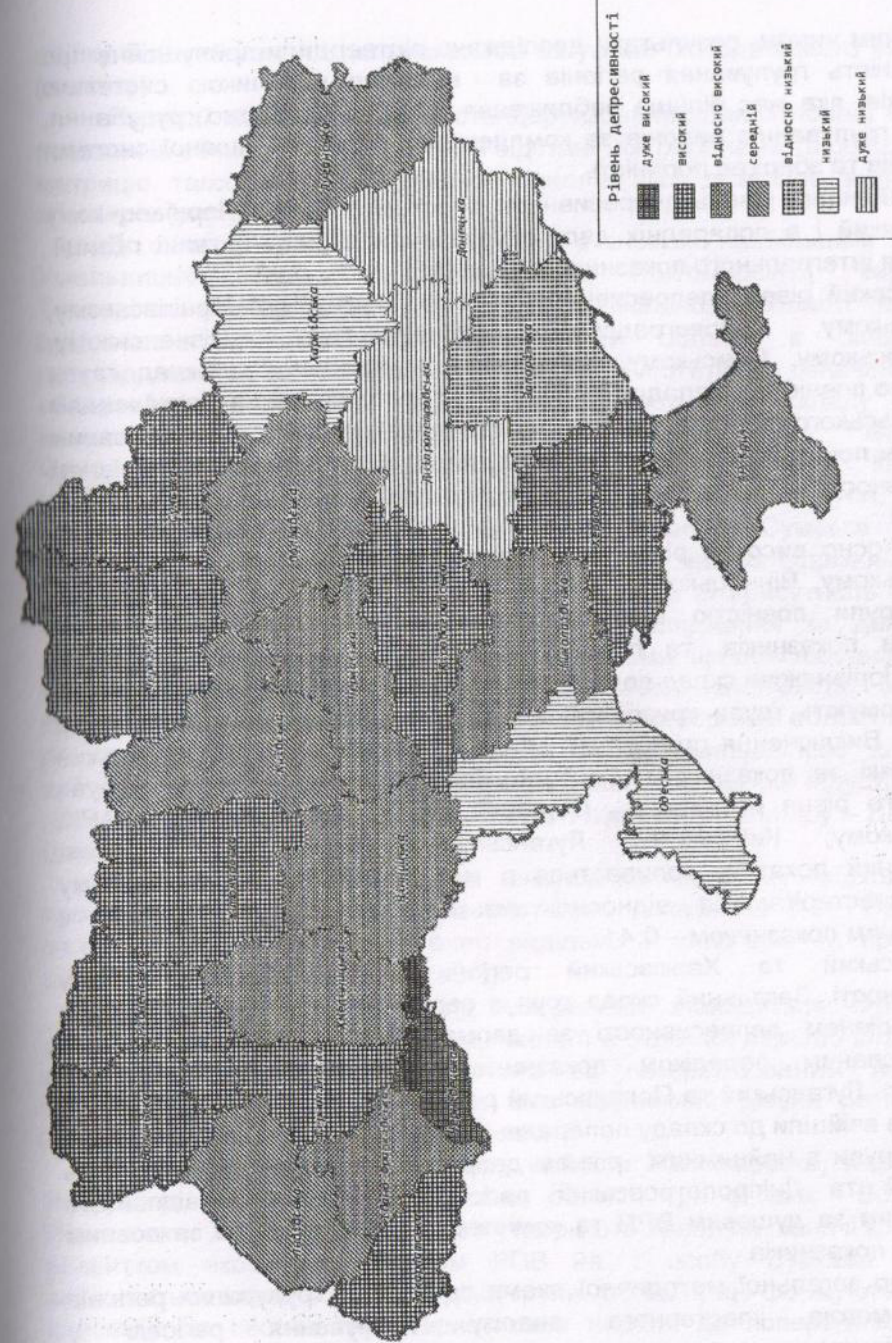

Рис. 3.3 Рівень депресивності регіонів за генералізованою системою показників

Таким чином, результати досліджень підтвердили припущення про ефективність групування регіонів за кількісно невеликою системою показників, яка має більше наближення до критеріального групування, подібна групуванню регіонів за комплексним напрямом повної системи показників та зберігає логічність.

Найвищий рівень депресивності спостерігається в Чернівецькому регіоні, який і в попередніх двох групуваннях займав останні позиції. Значення інтегрального показника менше 0,1.

Високий рівень депресивності в Тернопільському, Чернігівському, Херсонському, Кіровоградському, Волинському, Рівненському, Житомирському, Сумському, Закарпатському регіонах. Склад групи практично повністю співпадає з попереднім групуванням за виключенням Тернопільського регіону, який за попереднім групуванням за повним переліком показників увійшов до складу першої групи з найвищим рівнем депресивності. Інтегральний показник даної групи коливається в межах 0,16-0,20.

Відносно високий рівень депресивності в Хмельницькому, Івано-Франківському, Вінницькому, Черкаському та Миколаївському регіонах. Склад групи повністю відповідає групуванню регіонів за повним переліком показників, та поповнення її за рахунок Миколаївського регіону. Порівнюючи склад попередніх груп з критеріальним групуванням то їх формують групи кризового, низького та нижче середнього рівня розвитку. Виключення становлять Миколаївський та Івано-Франківський регіони, які за показником душевого ВРП увійшли до складу групи середнього рівня розвитку. Середній рівень депресивності в АРК, Полтавському, Київському, Луганському, Львівському регіонах. Інтегральний показник коливається в межах 0,3-0,4. В Запорізькому регіоні спостерігається відносно низький рівень депресивності з інтегральним показником – 0,41.

Одеський та Харківський регіони мають низький рівень депресивності. Загальний склад груп з середнім, низьким та відносно низьким рівнем депресивності за двома групуваннями (повним та генералізованим переліком показників) – подібні. Виключення становлять Луганський та Полтавський регіони, які за повним переліком показників увійшли до складу попередньої групи.

До групи з найнижчим рівнем депресивності традиційно входять Донецький та Дніпропетровський регіони, що повністю відповідає групуванню за душевим ВРП та комплексним групуванням за повним переліком показників.

Згідно загальної методичної схеми проведено групування регіонів за допомогою кластерного аналізу. Групування регіонів у багатовимірному ознаковому просторі не дає безпосереднього розподілу груп регіонів за рівнем депресивності. Маємо групи більшої-меншої подібності за поєднанням ознак. Разом з тим кластери можуть мати

оцінку більшої-меншої депресивності за умови їх додаткового вивчення (аналізу).

Перший підхід. На основі стандартизованих даних повної системи показників обчислено таксономічні відстані між регіонами та сформовано матрицю таксономічних відстаней, аналіз якої дозволив виділити 5 кластерів (рис.3.4).

До складу *першого кластеру*, який є кількісно найбільшим входять Хмельницька, Луганська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська, Тернопільська, Чернівецька, Херсонська та Волинська області. За своїми соціально-економічними характеристиками області є більш-менш однорідними (за виключенням Луганської). Гіпотетично означена група областей має найвищий рівень депресивності. До складу *другого кластеру* входять Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Вінницька та Кіровоградська області. Області за своїм розвитком подібні як між собою, так і відносно першої групи, про що свідчить і близькість за таксономічними відстанями. Сумська область, подібно Луганській, в попередньому кластері значно відрізняється за своїм розвитком від інших областей і пояснити їх присутність в даних кластерах досить важко. Практично всі дослідження за допомогою кластерного аналізу мають аналогічні проблеми, що пояснюється досить великою кількістю показників і в результаті нелогічністю окремого розподілу. Львівська, Одеська, Миколаївська, Запорізька області входять до складу *третього кластеру*. До складу *четвертого кластеру* увійшли АРК, Київська та Полтавська області. Потужний індустріальний ареал на сході країни формують області *п'ятого кластеру* – Донецька, Дніпропетровська та Харківська.

Другий підхід: процедура аналогічна першому підходу, але проведена за генералізованою системою показників (10). На основі матриці таксономічних відстаней виділено 7 кластерів та проведено картографування регіонів (рис. 3.5).

На найбільшій відстані від всіх регіонів знаходиться Чернівецька область, що стало підставою виділення її в окремий *перший кластер* й що відповідає групуванню регіонів за генералізованим переліком показників. Чернівецька область має найнижчий рівень розвитку за душевим ВРП й визнана депресивною.

До складу *другого кластеру* увійшли Житомирська, Херсонська, Волинська, Рівненська та Сумська області три з яких Волинська, Рівненська і Житомирська області утворюють ареал на півночі країни. За розвитком економіки, об'ємом ВВП на 1 особу Сумська область вирізняється серед областей даної групи. Області, що формують *третьій кластер*, за своїми характеристиками подібні до попереднього й за таксономічними відстанями максимально наближені до неї. До його складу увійшли Кіровоградська, Черкаська, Хмельницька та Чернігівська області. *Четвертий кластер* складається з Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської областей, які межують між собою,

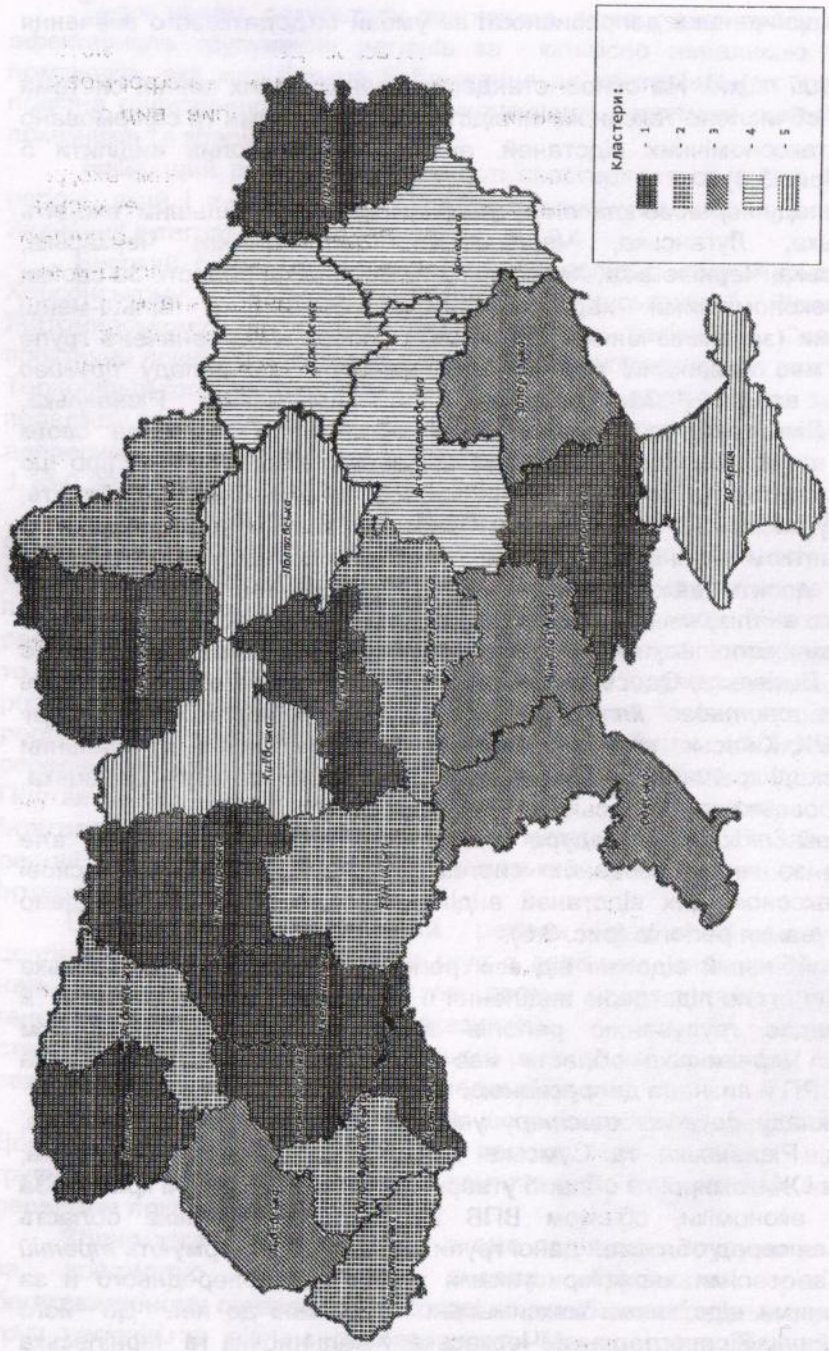

Рис. 3.4 Кластеризація регіонів за повною системою показників

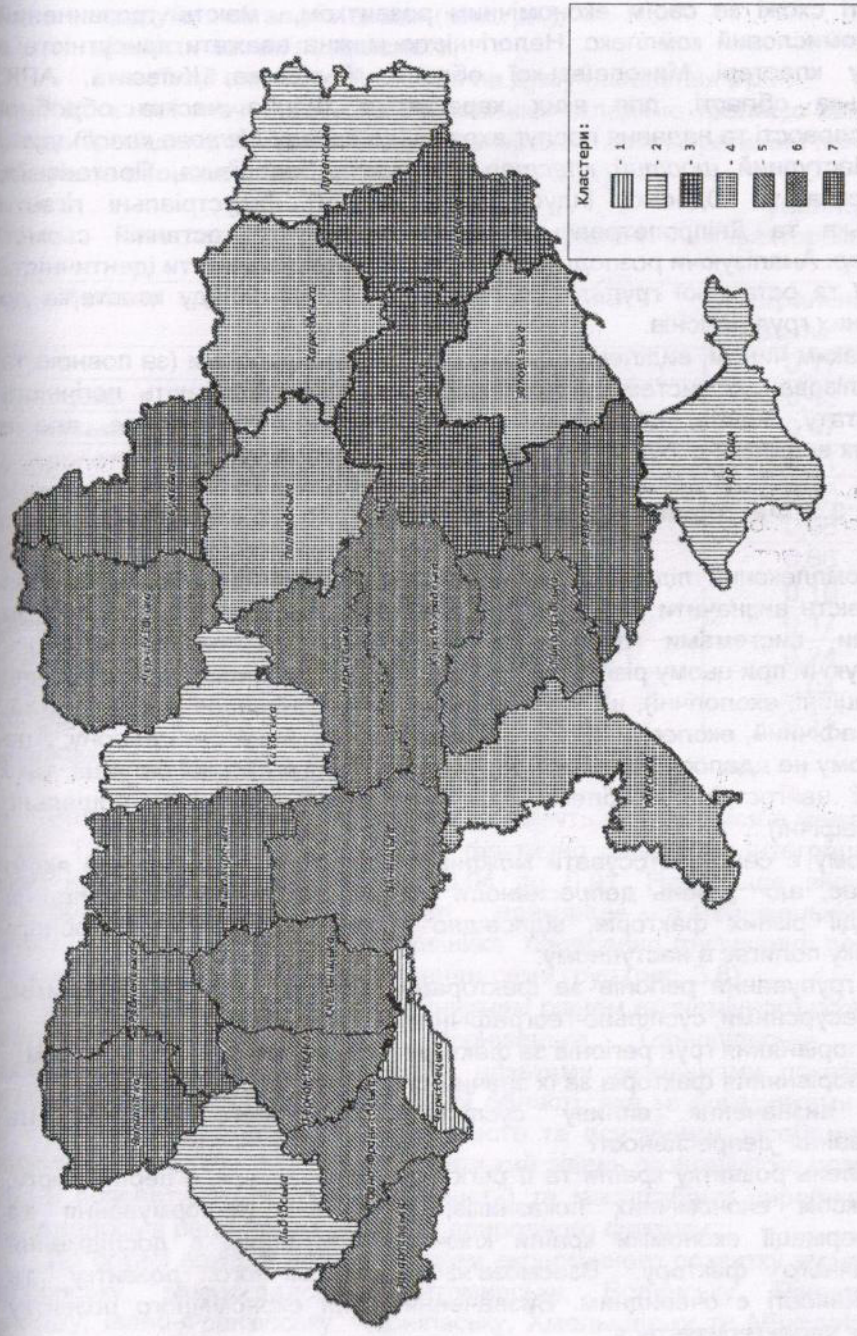

Рис. 3.5 Кластеризація регіонів за генералізованою системою показників

утворюючи єдиний ареал і знаходяться на заході країни, Вінницька область знаходиться в центрі країни, а Миколаївська – на півдні. Області схожі за своїм економічним розвитком, мають розвинений агропромисловий комплекс. Нелогічністю можна вважати присутність в даному кластері Миколаївської області. Львівська, Київська, АРК, Луганська області, для яких характерна значна частка обробної промисловості та надання послуг входять до складу *п'ятого кластеру*.

Наступний *шостий кластер* формують Запорізька, Полтавська, Харківська та Одеська індустріальні області. Індустріальні гіганти Донецька та Дніпропетровська області формують останній *сьомий кластер*. Аналізуючи розподіл з комплексним, слід відмітити ідентичність першої та останньої груп та значне наближення складу кластерів до виділених груп регіонів.

Таким чином, виділені кластери за двома підходами (за повною та генералізованою системою показників) в цілому зберігають логічність результату, мають наближення до комплексного групування, але в окремих випадках порушується змістовність розподілу.

3.3. Факторний напрямок вивчення депресивності регіонів

Комплексний підхід дослідження регіональної депресивності дав можливість визначити рівень депресивності регіонів країни в цілому за певними системами показників – повною та генералізованою, враховуючи при цьому різні аспекти (економічні, соціальні, демографічні, інвестиційні, екологічні), що дозволило оцінити соціальний, економічний, демографічний, екологічний, інноваційно-інвестиційний стан регіону. Але при цьому не вдалося визначити як причини (чинники) такої ситуації, так і основні найгостріші проблеми самих регіонів (економічні, соціальні, демографічні).

Тому є сенс застосувати можливості факторного аналізу, з якого випливає, що рівень депресивності регіонів це результат складної взаємодії різних факторів, відповідно цьому завдання факторного напрямку полягає в наступному:

- групування регіонів за факторами (економічними, соціальними, працересурсними, суспільно-географічними);
- порівняння груп регіонів за факторним аналізом з критеріальним;
- порівняння факторів за їх значимістю в загальному рейтингу;
- визначення впливу суспільно-географічного фактору на формування депресивності

Рівень розвитку країни та її регіонів визначається, в першу чергу, комплексом економічних показників, в умовах реформування та трансформації економіки країни ключовим питанням є дослідження економічного фактору. Взаємозв'язок економічного розвитку та депресивності є очевидним. Визначення рівня економічного розвитку регіонів характеризується:

- ВРП у розрахунку на душу населення (грн.);
- основні засоби (млн.грн.);
- продукція с/г за регіонами (млн.грн.);
- кількість малих підприємств;
- інвестиції в основний капітал на душу населення (грн.).

На основі значень обраних показників складено таблицю вихідних даних. Проведено стандартизацію та розраховано інтегральний показник регіонів **за економічним фактором** (табл. 3.7.)

Таблиця 3.7.

Інтегральний показник регіонів за економічним фактором

Регіони	Інтегральний показник	Регіони	Інтегральний показник
АРК	0,35	Миколаївська	0,17
Вінницька	0,25	Одеська	0,45
Волинська	0,10	Полтавська	0,47
Дніпропетровська	0,83	Рівненська	0,11
Донецька	0,91	Сумська	0,13
Житомирська	0,10	Тернопільська	0,06
Закарпатська	0,07	Харківська	0,66
Запорізька	0,42	Херсонська	0,10
Івано-Франківська	0,15	Хмельницька	0,17
Київська	0,56	Черкаська	0,24
Кіровоградська	0,10	Чернівецька	0,04
Луганська	0,34	Чернігівська	0,15
Львівська	0,43		

Значення інтегрального показника можуть змінюватися в межах від 0 до 1. В даному дослідженні фактично значення інтегрального показника варіює в межах від 0,04 до 0,91. Найбільше значення спостерігається в Донецькій області, найменше – в Чернівецькій. На основі значень інтегрального показника проведено групування регіонів за економічним фактором з виділенням семи груп (рис. 3.6).

До складу *першої групи* з найнижчим рівнем економічного розвитку увійшли депресивні області Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська, які характеризуються низькими значеннями показників. Особливо це стосується Чернівецької області, яка за показниками ВРП на 1 особу, кількістю малих підприємств та основними засобами має найнижчі результати. Надзвичайно низький рівень економічного розвитку можна пояснити структурою (аграрність) та масштабами виробництва, яке склалось в регіонах під впливом природного фактору.

До *другої групи* з низьким рівнем економічного розвитку віднесено Херсонську, Кіровоградську, Житомирську, Волинську, Рівненську, Сумську, Івано-Франківську, Чернігівську, Хмельницьку та Миколаївську

Порівнюючи групування регіонів за економічним фактором з критеріальним, можна стверджувати, що в обох випадках, в основному, зберігається сталість груп, особливо це стосується регіонів найбільш високого рівня розвитку (Донецький, Дніпропетровський) та низького й дуже низького рівня розвитку (Чернівецький, Тернопільський). Інші регіони поступаються своїми позиціями на 1-3 ранги і переходять в сусідні групи. Виключення становлять Вінницький та Хмельницький регіони (депресивні регіони), які підвищили свої рейтингові позиції на 8 та 6 пунктів, а Івано-Франківський навпаки – знизив на 7 пунктів.

Дослідження зв'язку між інтегральним показником економічного фактору та усередненим значенням душевого ВРП показав стійку кореляційну залежність (Рис. 3.7).

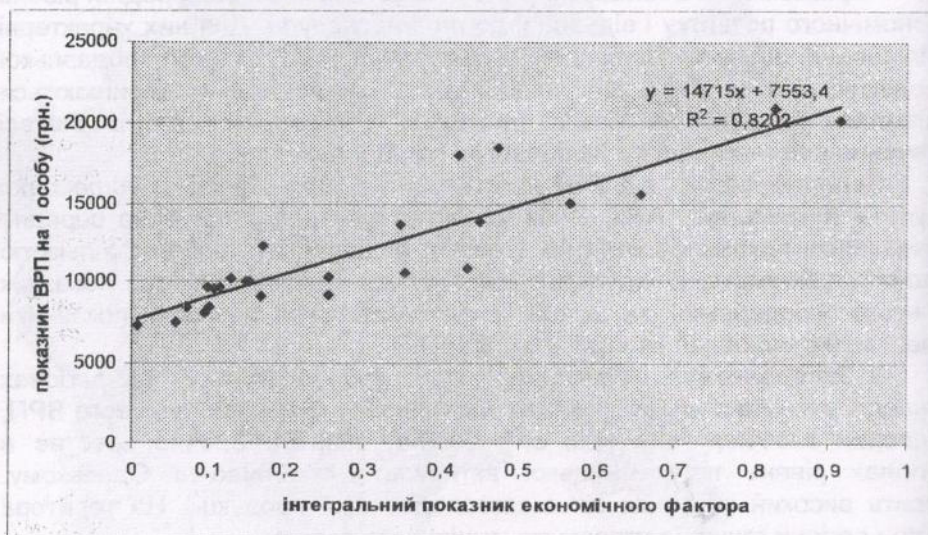

Рис. 3.7 Позичування регіонів за економічним фактором та душевим ВРП

Рівняння регресії показує, що на одиничний приріст y (ВРП на 1 особу) інтегральний показник економічного фактору зростає. Коефіцієнт детермінації становить 0,82, й виявляє високу ступінь статистичної залежності обраних показників.

Поглиблення відмінностей соціального розвитку регіонів, ускладнення соціальних проблем викликало необхідність аналізу регіонів за **соціальним фактором**. Кількість параметрів оцінки соціального фактору є значною. Так, наприклад І.В. Гукалова виділяє соціальну інфраструктуру і житлові умови населення як одні із важливих складових, що формують умови для відтворення і раціональної організації всіх видів життєдіяльності населення – трудової, суспільно-

політичної, культурної та сімейно-побутової. Інтегруюча роль цих підсистем значно зростає в умовах переходу до ринкових умов, що проявляється в узгодженні інтересів розвитку економіки із завданнями комплексного розвитку території, інфраструктурного забезпечення, формування достойних умов життя населення і розвитку людського капіталу [6]. Дослідження соціального фактору проводилось за такими показниками:

- середньомісячна номінальна зарплата (грн.);
- роздрібний товарообіг на душу населення (грн.);
- обсяг реалізованих послуг населенню (млн.грн.);
- забезпеченість населення житлом (м.кв. на 1 особу);
- доходи населення (млн.грн.).

За даними показниками складено таблицю вихідних даних, проведено їх стандартизацію та розраховано інтегральний показник соціального фактору (табл. 3.8).

Таблиця 3.8.

Інтегральний показник регіонів за соціальним фактором

Регіони	Інт. показник	Регіони	Інт. показник
АРК	0,55	Миколаївська	0,38
Вінницька	0,18	Одеська	0,53
Волинська	0,16	Полтавська	0,46
Дніпропетровська	0,70	Рівненська	0,16
Донецька	0,76	Сумська	0,26
Житомирська	0,25	Тернопільська	0,12
Закарпатська	0,21	Харківська	0,64
Запорізька	0,61	Херсонська	0,31
Івано-Франківська	0,23	Хмельницька	0,21
Київська	0,64	Черкаська	0,28
Кіровоградська	0,28	Чернівецька	0,22
Луганська	0,42	Чернігівська	0,24
Львівська	0,40		

Інтегральний показник соціального фактору, який може змінюватися в межах від 0 до 1, фактично в дослідженні має межі від 0,12 до 0,76. На основі значень інтегрального показника виділено сім груп регіонів за соціальним фактором (рис. 3.8).

До складу *першої групи*, регіони якої характеризуються найнижчими показниками за обсягом реалізованих послуг населенню та забезпеченістю житлом, увійшли чотири регіони: Вінницький, Волинський, Рівненський, Тернопільський. Найнижчі показники у Тернопільській області. Разом з тим для областей характерний низький рівень доходів населення, що можна пояснити значною часткою

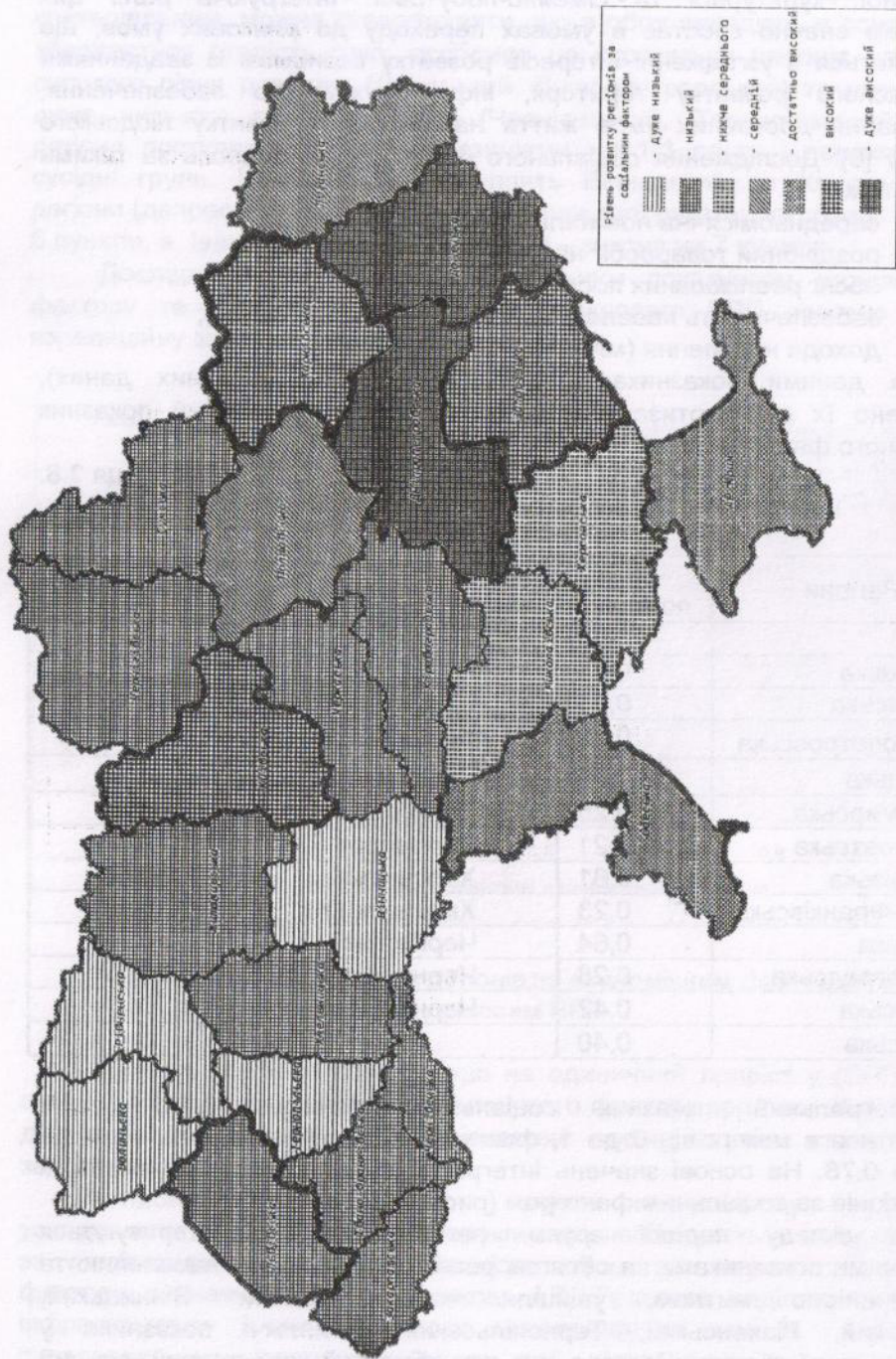

Рис. 3.8 Рівень розвитку регіонів за інтегральним показником соціального фактора

сільського господарства в структурі економіки й відповідно низькою оплатою праці. Волинська, Рівненська та Тернопільська області формують ареал на північному заході країни.

Склад *другої групи* з низьким рівнем соціального розвитку є кількісно найбільшим. Це в основному аграрні регіони, які характеризуються низькими показниками заробітної плати та обсягом реалізованих послуг населенню. Зростає показник забезпеченості населення житлом. На території країни області формують три ареали Чернігівська та Сумська – на північному заході країни, Кіровоградська та Черкаська – в центрі країни. Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька та Житомирська області простягнулись з південного заходу на північ країни.

До *третьої групи* нижче середнього рівня розвитку з інтегральним показником 0,3-0,4 увійшли Миколаївська та Херсонська області, які відрізняються від попередніх груп областей значенням показників близькими до пересічних по регіонах за виключенням показника заробітної плати.

До складу *четвертої групи* з середнім рівнем розвитку увійшли Полтавська, Луганська та Львівська області, які характеризуються високим рівнем заробітної плати та доходів населення (більші від пересічного значення по областях), низьким показником обсягу реалізованих послуг в Луганській та Полтавській області. Підвищення заробітної плати та доходів населення визначається високою часткою промислового сектора в структурі виробництва.

Достатньо високий (АРК, Одеська область) та високий рівень (Київська, Харківська, Запорізька області) соціального розвитку в *п'ятій та шостій групі* областей, в яких значно вищі показники обсягу реалізованих послуг (особливо АРК, Одеська область), роздрібного товарообігу, доходів населення. В Запорізькій та особливо Одеській області низькі показники забезпеченості житлом.

Найвищий рівень розвитку в Донецькій та Дніпропетровській областях сьомої групи. За всіма показниками області мають найвищі результати, які значно перевищують відповідні пересічні значення. 40% областей України мають середній та високий рівень соціального розвитку. Области формують великий ареал на сході країни.

Порівняння результатів групувань регіонів за соціальним фактором з критеріальним свідчить про їх схожість (рис.3.9). Виключення становлять Закарпатський та Вінницький регіони, які з групи депресивних регіонів, підвищивши свої рейтингові оцінки на 12 та 5 позицій увійшли до складу груп середнього та нижче середнього рівня розвитку за соціальним фактором.

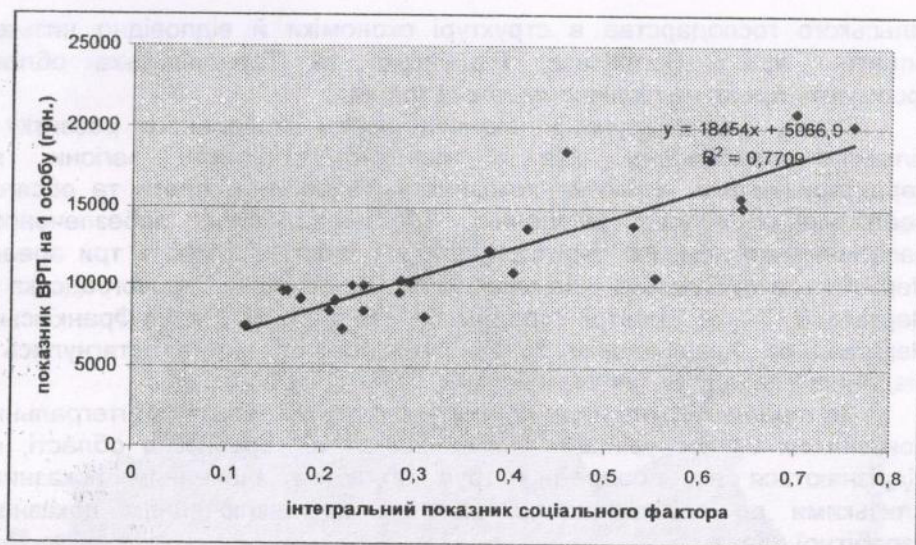

Рис. 3.9 Позиціонування регіонів за соціальним фактором та ВРП на 1 особу

Кореляційний аналіз відображає досить високу прямо пропорційну залежність між ними, яка оцінена коефіцієнтом детермінації (0,77).

Соціально-економічна напруженість, значні регіональні відмінності соціального, економічного розвитку, викликають необхідність інтенсивного розвитку економіки, що в свою чергу потребує інформативної бази кількості населення, його переміщення, врахування рівня кваліфікації працівників. Тому актуальним є дослідження працересурсного фактору, який разом з природно-сировинними та економічними ресурсами є важливою складовою розвитку регіону. Працересурсний фактор має значний вплив на характер соціально-економічних процесів у регіоні. Він відображає можливості задіяння населення у суспільному виробництві, є одним з головних факторів, який активно впливає на формування і розвиток економіки регіонів. Для оцінки працересурсного фактору було використано такі показники:

- природний приріст населення (на 1000 населення);
- сальдо міждержавної міграції (на 1000 населення);
- сальдо міжрегіональної міграції (на 1000 населення);
- безробіття (тис. осіб);
- зайнятість населення (тис. осіб);
- навантаження на 1 робоче місце (осіб);
- підготовка висококваліфікованих робітників ПТЗ (кількість студентів тис.);
- підготовка спеціалістів ВНЗ (кількість студентів, тис.);

На основі значень показників складено таблицю вихідних даних, проведено стандартизацію та розраховано інтегральний показник працересурсного фактору (табл. 3.9).

Таблиця 3.9.

Інтегральний показник регіонів за працересурсним фактором

Регіони	Інт. показник	Регіони	Інт. показник
АРК	0,55	Миколаївська	0,32
Вінницька	0,39	Одеська	0,67
Волинська	0,29	Полтавська	0,43
Дніпропетровська	0,74	Рівненська	0,20
Донецька	0,80	Сумська	0,34
Житомирська	0,30	Тернопільська	0,21
Закарпатська	0,26	Харківська	0,70
Запорізька	0,51	Херсонська	0,26
Івано-Франківська	0,22	Хмельницька	0,24
Київська	0,46	Черкаська	0,26
Кіровоградська	0,25	Чернівецька	0,25
Луганська	0,45	Чернігівська	0,38
Львівська	0,48		

Значення інтегрального показника можуть змінюватися в межах від 0 до 1. У даному дослідженні фактично значення інтегрального показника варіює в межах від 0,2 до 0,91. При оцінці економічного та соціального факторів значення інтегрального показника мало більшу варіацію, для регіонів була характерна більша асиметричність (дивергенція) розвитку. За визначеними показниками регіони мають більше наближення, в зв'язку з цим виділено п'ять груп регіонів. За інтегральним показником працересурсного фактору регіони розподілені таким чином (рис. 3.10).

Десять регіонів України Рівненський, Тернопільський, Івано-Франківський, Чернівецький, Хмельницький, Кіровоградський, Херсонський, Закарпатський, Черкаський та Волинський мають низький рівень розвитку і віднесені до першої групи. Для регіонів характерний високий рівень безробіття, найбільша навантаженість на 1 робоче місце, значне і від'ємне сальдо як міжрегіональної так і міждержавної міграції. Проте показник природного приросту в шести регіонах кращий ніж в середньому по Україні. Кваліфікаційний рівень нижчий за середньо державний. Регіони цієї групи належать в своїй більшості до аграрних, для яких є проблемою працевлаштування і, як наслідок, високий рівень безробіття, високий відтік населення, максимальні навантаження на 1 робоче місце. Перша група регіонів формує (за виключенням

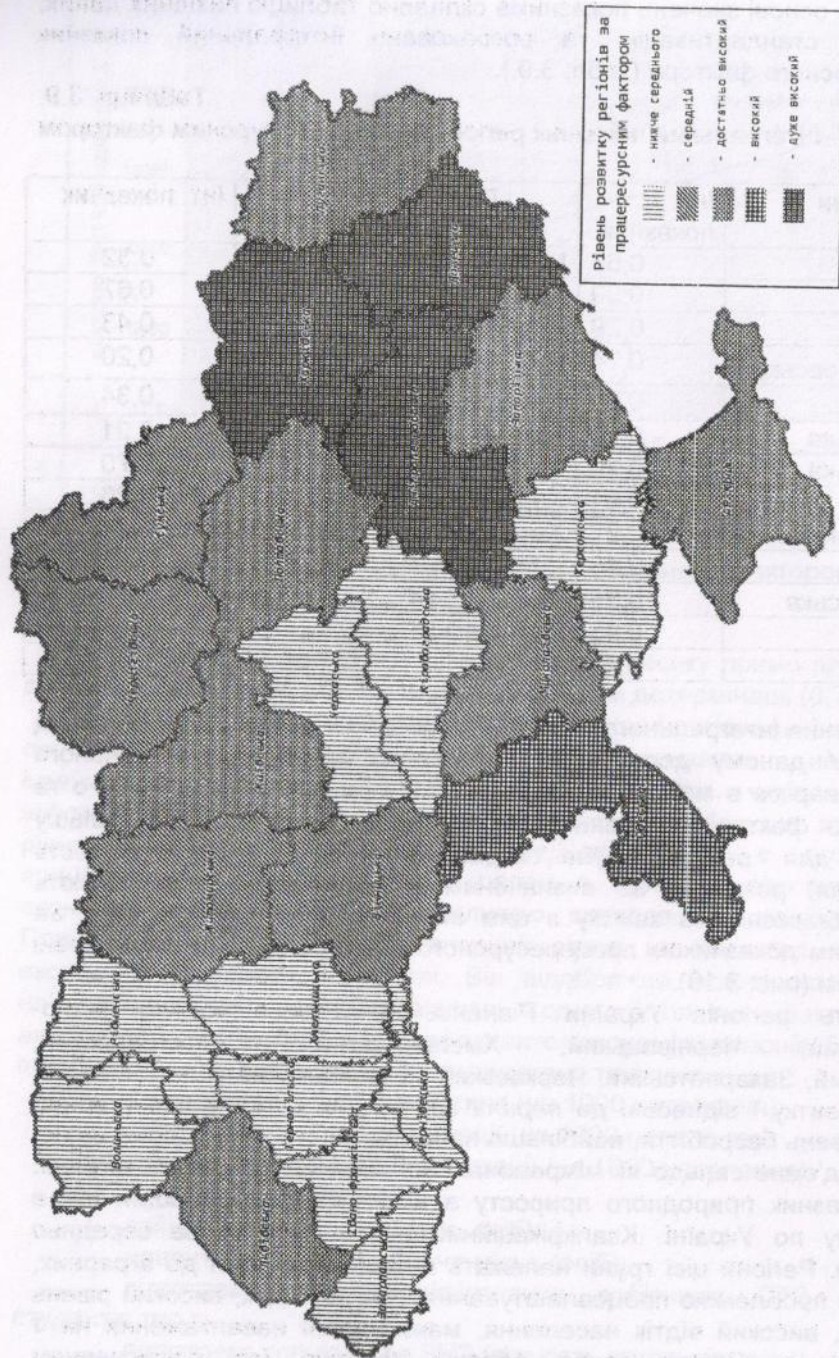

Рис.3.10 Рівень розвитку регіонів за інтегральним показником працересурсного фактора

Херсонської та Кіровоградської областей) територіально великий ареал на заході країни.

Регіони *другої групи*, які мають середній рівень за працересурсним фактором, характеризуються досить високим рівнем безробіття, високим навантаженням на 1 робоче місце, меншим ніж в середньому по країні показником природного приросту, від'ємним сальдо міжрегіональної міграції, але разом з тим значно збільшилися показники рівня кваліфікації. До складу даної групи входять Житомирська, Миколаївська, Сумська, Чернігівська та Вінницька області.

Достатньо високі значення інтегрального показника працересурсного фактора в Полтавському, Луганському, Київському, Львівському, Запорізькому регіонах та АРК, які характеризуються значно нижчим рівнем безробіття, меншим навантаженням на 1 робоче місце, в порівнянні з ідентичними державними показниками, додатнім сальдо міжрегіональної міграції, значною кількістю працівників підготовлених професійно-технічними закладами й менше – вищими навчальними закладами. Ці регіони формують *третю групу*.

Одеський регіон, для якого характерний низький рівень безробіття, відповідно мале навантаження на 1 робоче місце, додатнє сальдо міжрегіональної та міждержавної міграції, високий рівень кваліфікації працівників утворює *четверту групу*.

П'яту групу формують Харківський, Дніпропетровський, Донецький регіони, які відзначаються низьким рівнем безробіття, малим навантаженням на 1 робоче місце позитивним міждержавним і міжрегіональним сальдо міграцій, великою кількістю підготовки працівників як професійно-технічними закладами так і вищими навчальними закладами. Але, незважаючи на позитивну характеристику, за зазначеними показниками регіони мають надзвичайно низький приріст населення.

Шістьдесят відсотків регіонів України мають достатньо високий інтегральний показник працересурсного фактора, утворюють великий ареал на території країни (північний схід, схід, центральна частина, південь). Більшу частину регіонів складають індустріальні та високо індустріальні регіони, які потребують висококваліфікованих кадрів; розвиток промисловості та сфери послуг забезпечує населення регіонів робочими місцями (Рис.3.11).

Чіткий зв'язок між даними показниками спостерігається у нижній та верхній частині кореляційного поля. В діапазоні значення інтегрального показника працересурсного фактора 0,43-0,65 спостерігається «розмита» залежність. Значення коефіцієнта детермінації близьке до 0,7 й показує достатньо високу ступінь пов'язаності цих показників.

Рис. 3.11. Розподіл регіонів за працересурсним фактором та середнім значенням ВРП на 1 особу

Диференціація регіонального розвитку в Україні, загострення соціально-економічних проблем, посилення дисбалансу за основними показниками економічного, соціального, екологічного розвитку з кожним роком все більш виразніше свідчать не лише про збереження нерівності, але і про поглиблення поляризації та розриву у темпах та характері розвитку регіонів.

Комплексність проблеми вимагає пошуку різних напрямків, варіантів розгляду даного питання. Відповідно цьому проведено дослідження, яке дає можливість не лише визначити депресивні регіони за ВРП на 1 особу, а також встановити рівень депресивності кожного регіону за комплексом різноманітних показників, визначити головні, «найгостріші» проблеми в регіонах (економічні, соціальні, демографічні).

Аналіз дає змогу на якісно новому рівні оцінити регіональні соціально-економічні диспропорції країни, виробити й реалізувати цілеспрямовану регіональну політику, державні регіональні програми, концепції, ефективність яких залежить від знання та оцінки регіональної ситуації.

4. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

4.1. Сутність поняття конкурентних переваг

В основі структурної політики регіонів має бути стратегія економічного зростання, яка ґрунтується на конкурентних перевагах або конкурентоспроможності того чи іншого регіону. Конкурентні переваги, конкурентоспроможність регіону можуть забезпечити такі чинники: високий науково-технічний потенціал, рівень освіти населення, розвинута промисловість, насичений внутрішній ринок, вигідне економіко-географічне положення, значний ресурсно-сировинний потенціал, розвинута транспортна інфраструктура, кваліфікована і відносно дешева робоча сила, наявність вільних виробничих потужностей промислових територій з відповідними екосистемами, досвід експорту високотехнологічної продукції, досвід виробничої кооперації.

У загальному визначенні конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними і іншими чинниками положення регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, яке виявляється через показники (індикатори), що адекватно характеризують відповідний стан і його динаміку.

Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону можна сформулювати, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером. За М. Портером "Конкурентоспроможність – це визначене сукупністю чинників положення товаровиробника на внутрішніх і зовнішніх ринках, віддзеркалене через сукупність показників" [43, с.216-218].

Конкурентоспроможність формується на різних рівнях: товару (послуги), компанії, галузі (ринку), регіону, країни. У зв'язку з цим слід розрізняти відповідно конкурентоспроможність товару, фірми, галузі, регіону, країни. У загальному вигляді конкурентоспроможність означає здатність виконувати свої функції (призначення, місію) з необхідною якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку. Конкурентоспроможність може визначатися порівняно з іншими аналогічними об'єктами, часто кращими.

Конкурентоспроможність регіону – продуктивність використання регіональних ресурсів, і в першу чергу робочої сили і капіталу, в порівнянні з іншими регіонами, яка виявляється у величині валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення, а також в його динаміці. Внаслідок значної складності вона може оцінюватися системою показників і індикаторів. За аналогією із методикою Всесвітнього банку добробут регіону може бути оцінений за чотирма основними показниками, з розрахунку на душу населення: за розміром ВРП, за